

דְּתָשָׁבוּעַ

פרשת ויגש, תשע"ט, מספר 1298

מדוע לא התאפק יוסף?

ארז פלג

'להוריד' את 'שיבת אביו' 'בִּיגוֹן שְׂאֵלָה' (שם:לא). ב. הוא מציע להתחלף עם בנימין ולקחת על עצמו את עונשו של זה. אפשר להציע שבדברים אלו יהודה פונה לרחמיו של יוסף; הוא אינו מערער בגלוי על גזר הדין, ולא על בנימין הוא מבקש רחמים, אלא על אביו של בנימין, יעקב. הוא מבקש להציל את אחיו מתוך רחמים על אביו, בהתחשב במציאות הקיומית, הכואבת והטרגית, שבה שרוי יעקב כבר זמן רב.

תגובת יוסף :

ולא יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו ויקרא הוציאו כל איש מעלי ולא עמד איש אתו בהתודע יוסף אל אחיו. ויתן את קלו בבכי וישמעו מצרים וישמע בית פרעה. ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף העוד אבי חי (בר' מה:א-ג)?

מה פירוש הפועל "להתאפק" כאן? מה הקשר בין אי יכולתו של יוסף "להתאפק" לבין קריאתו להוציא החוצה את כל המצרים שהיו נוכחים במקום? כידוע, יוסף 'התאפק' כבר, לאחר שנכמרו רחמיו על בנימין אחיו בעקבות פגישתם. אז דווקא הצליח לנוס לחדרו, לבכות, לרחוץ פניו ולהמשיך 'להתאפק': להסתיר הן את בכיו ואת רגשותיו הגואים בקרבו כלפי אחיו הקטן, והן את הסוד; את עובדת היותו אחיהם של בני יעקב שנמכר בגללם (או על-ידם) למצרים (בר' מג:כט-לב). מה קרה עכשיו? מדוע יוסף אינו מצליח להתאפק? במה שונה המצב המתואר בפרשתנו מזה המתואר בפרק מ"ג?

יש לא מעט הצעות פרשניות העוסקות בביאור משמעותה של התאפקות זו, סיבותיה ומטרותיה. אציג בקצרה כמה מהן, ואנסה לעמוד על הייחוד שבהצעתו של רש"י.

יש שפירשו ש"להתאפק" משמעו 'להתחזק', 'לעצור עצמך', למנוע עצמך מלבטא בדיבור ובהתנהגות תוכן נפשי פנימי. המחלוקת הייתה באשר למהותו של התוכן הפנימי, ולקשר שבינו לבין קריאתו של יוסף להוציא את כל הנוכחים באולם, פרט לאחיו.

הצעה אחת היא, שיוסף לא יכול היה לעצור את עצמו מלפרוץ בבכי בפני כל

"ההפללה" המכוונת שהגה יוסף הצליחה. גביע הכסף שלו, שהושתל באמתחת בנימין, נמצא. האחים עצמם, לפני החיפוש בכליהם, גוזרים כבר את הדין (על אחיהם בנימין): "אֲשֶׁר יִמָּצָא אֹתוֹ מֵעֵבֶדְךָ וְמֵת וְגַם אֲנַחְנוּ נִהְיֶה לְאֲדָנִי לְעֶבְדִּים" (בר' מד:ט). האיש "אשר על ביתו" של יוסף מרכז את גזר הדין: "וַיֹּאמֶר גַּם עִתָּה כְּדַבְּרִיכֶם כֵּן הוּא; אֲשֶׁר יִמָּצָא אֹתוֹ יִהְיֶה לִי עֶבֶד וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּם" (י). מדוע הוא עושה זאת? האם הוא נוהג "לפנים משורת הדין" למרות "שכולכם חייבים בדבר" (רש"י)? או מחמת הספק, "כי אולי לא ידעתם בגנבה" וממילא לא תכננתם אותה ביחד, ולפיכך "אין משפטם שיהיו כלם נתפסים בגנבה" (רמב"ן)?

לאחר החיפוש בכליהם ברור לכולם: בנימין הוא האח שנגזר עליו להיות עבד. במפגש עם יוסף, כל האחים נופלים על פניהם (מד:יד), כמו שחזה יוסף בחלומותיו (בר' לז:ו-י).¹ יהודה מציע שכולם יישארו ביחד כעבדי יוסף (שם:טז), יישאו בעונש במשותף, ובלבד שלא יעזבו את בנימין לבדו. יוסף מתעקש, ביודעו: "הָאִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא הַגִּבֵּיעַ בְּיָדוֹ הוּא יִהְיֶה לִי עֶבֶד, וְאַתֶּם עָלוּ לְשִׁלּוֹם אֶל אֲבִיכֶם" (שם:יז).

ואז מתחילה פרשתנו. ההכרה באחריותו ובמחויבות שלו כלפי אביו, שעבודו הצפוי של בנימין והשלכותיו על מצבו הנפשי של יעקב גורמים ליהודה לעשות מעשה: "וַיִּגַּשׁ אֶל יוֹסֵף וַיִּהְיֶה" (בר' מד:יח). ניגש ופותח בדברים. לצורך המשך דיונו, ברצוני להדגיש שני עניינים, מוכרים למדי, המופיעים בנאומו הארוך יחסית של יהודה (שם: יח-לד): א. לטענת יהודה, שעבודו הצפוי של בנימין יגרום

* ד"ר ארז פלג מרצה לתנ"ך ולמחשבת ישראל במכללת לוינסקי, בבית"ס ללימודי יסוד ביהדות שבאוניברסיטת בר אילן ובמכון הטכנולוגי בחולון.

¹ בהנחה שאכן היו חלומות נבואיים. השוו לדיונו של א' סמט, עיונים בפרשות השבוע א', ירושלים ומעלה אדומים תשס"ד, על פרשת "וישב".

רש"י כתב: "לא היה יכול לסבול שיהו מצריים נצבים עליו ושומעים שאחיו מתבישין בהוודעו להם". לכאורה פירש רש"י את "להתאפק" במשמעות של "לסבול". אפשר לבאר דבריו כך: בעקבות נאומו של יהודה החליט יוסף להתוודע לאחיו. עם זאת, לא יכול היה לשאת את המחשבה על מה שעתיד לקרות כשיחשוף בפניהם את הסוד – שהוא אחיהם שנמכר לעבדות. יוסף ידע שבעקבות דבריו תתעורר בהם בושה עמוקה על מעשיהם בעבר, ולא רצה לבייש את אחיו בפני המצרים. לכאורה לא רצה יוסף לעבור על איסור 'הלבנת פנים', בעיקר כשמדובר באחיו, למרות שהתנכרו לו. הרי יש חובות מוסריות-תורניות החלות על אדם במצבים כאלה, בפרט אם מדובר במשפחתו או בבני עמו.³

להבנתו, לפי פירוש רש"י, לא שיקולי תועלת אישיים הדריכו את יוסף בהתנהגותו. גם לא התפעלויות רגשיות כאלה או אחרות, למרות שסביר להניח שהיו לו, שנכמרו רחמיו על אביו ואולי גם על אחיו הקטן. הרי בכה אחר כך. גם לא כניעה ללחץ חיצוני כזה או אחר פעלה עליו כאן, אלא החובה הדתית-מוסרית בלבד היא שהדריכה אותו, וכן תודעת שליחותו, שגם היא הרי תודעת חובה.

יש הבדלים בין ההצעות הפרשניות הללו, לא רק ברובד הביאור המילולי ובהבהרת פרטי העלילה. גם דמותו של יוסף המשתקפת מהפירושים השונים אינה זהה. מידת 'צדיקותו', מידת 'ביטול האני' שלו לטובת השליחות, מידת התרחקותו מכל פנייה אישית, אפילו לגיטימית כשלעצמה, ומידת התרחקותו מכל שעבוד להתפעלות רגשית, אפילו טבעית ומובנת, שונות בפירושים השונים. אולם דומני, שעל עניין עקרוני אחד אין מחלוקת: אין אדם קונה את חירותו אלא בחיים של התגברות מתמדת על אנוכיות ה'אני' על ידי עבדות לה' כתכלית לעצמה. אין כאן הכחדת ה'אני', אלא עילויו לגבהים הראויים לו. תבוא דמותו של יוסף ותוכיח.

³ השפעת מדרשי חז"ל (תנחומא ויגש ה', בראשית רבא צג, ח ועוד) ניכרת כאן. ראו גם א' גרוסמן, אמונות ודעות בעולמו של רש"י, אלון שבות תשס"ח, עמ' 213. וראו ביאורו של ר' אליהו מזרחי (שלושת המאורות סביב לפירוש רש"י על התורה, ירושלים תשנ"ט, פרשת וישב, עמ' תח-תט). אמנם, המהר"ל מפראג מעלה בביאורו לפירוש רש"י (שם) את האפשרות שלא מדובר על בושה בעקבות מעשי האחים בעבר, אלא לנוכח האשמתם בגניבה, אך בעל 'לבוש האורה', ר' מרדכי יפה, מתפלמס עם הצעה זו. עיינו שם.

המצרים שנכחו באולם, וציווה להוציאם כדי שלא יראוהו בבכיו (ראו פירוש רד"ק, ואולי גם פירוש אבן עזרא). מדוע נהג כך? רלב"ג טען: "שאינן זה מחק המושל השלם, ולזה צוה שיוציאו". ו'בתועליות' שלו לפרשתנו ("התועלת השני") כתב:

שאינן ראוי למושל שיתפעל לבכות או לשחק בפני אנשיו, כי זה ממה שישפיל מעלתו בפני אנשיו וימעט מוראו.

מתואר כאן מתח פנימי בנפשו של יוסף בין ההתפעלות הרגשית שלו לבין הכרעת השכל באשר להתנהגות הראויה המצופה מ'מושל', או באשר למידה הראויה שלפיה 'מושל' אמור לנהוג. יוסף מתואר כאן כאדם בעל שליטה עצמית, כאיש אשר מושל ברוחו, הפועל מתוך תודעת שליחות ושיקולים ערכיים. אמנם כ'מושל' יש לו גם אינטרס אישי ברור לנהוג כך כדי שתישמר מעלתו, שלא יושפל כבודו, ושיישמר מוראו.

רמב"ן הציע שיוסף לא יכול היה להמשיך ולעמוד בלחץ מצד אלו שדרשו ממנו לרחם על אחיו, ולהמשיך לנהוג כאילו אינו מוכן לרחם עליו. עקב תחנוני אחיו יהודה "נכמרו רחמיהם" של המצרים על האת, והפצירו ביוסף לרחם עליו, עניין שממילא נטה אליו בעצמו. אחר כך ציווה להוציאם. בתוספת לפירוש, שהוסיף רמב"ן בארץ ישראל, הבהיר: יוסף ציווה להוציא את המצרים, על אף שלמעשה כבר הסכים לדרישת יהודה והנוכחים, "כדי שלא ישמעו בהזכירו להם המכירה כי תהיה להם, גם אליו, למכשול". בשל בוגדנותם של האחים כלפי אביהם ואחיהם, יצוו לסלקם מארצם, כי יחששו שימשיכו להתנהג בחוסר נאמנות, כדרכם, גם כלפי ה'מלך' וגם כלפי עמו.²

נראה לי שיש להבהיר מעט יותר את כוונתו: אם אכן אחיו יסולקו, איך יוכל להציל אותם ואת אביו? איך יוכל לקיים את הנבואה שנגלתה לו בחלומותיו? איך יוכל למלא את השליחות שהטיל עליו ה'? יתר על כן, לפי רמב"ן, יוסף עצמו עלול להיפגע מכך: "וגם ביוסף לא יאמינו עוד". הוא משרטט אדם הנתון בקונפליקט פנימי, בין רחמיו על אחיו בנימין לבין הכרתו בחובתו המוסרית כלפי אחיו, ואולי, כאמור, גם בשליחותו. לדעת רמב"ן קיים גם מתח חיצוני, פעיל וממשי, בין יוסף לבין הנוכחים. יתר על כן, לאור פירושו מתברר, שליוסף יש גם מניע אישי להוציא את המצרים – שלא ייפגע שלטונו.

² ראו י' עופר וי' יעקבס, תוספות רמב"ן לפירושו לתורה שנכתבו בארץ ישראל, ירושלים תשע"ג, עמ' 271-272.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון

עורכת לשון: רחל הכהן שיף